

De munt die in dit artikel centraal staat markeert een interessante geschiedenis van de stad Nijmegen: de verovering van de burcht door graaf Willem II van Holland (1234-1256) en de verpanding aan diens oom graaf Otto II van Gelre (1229-1271). Het raadsel van deze munt betreft de kroon op het hoofd van Otto II, want Otto is zelf nooit koning geweest. Na beschrijving van de munt geven we hiervoor een oplossing, maar we beginnen met een korte geschiedenis over de verovering van de burcht waarvan de resten zich nu op het Valkhof bevinden

De raadselachtige munt met de koningskroon Willem, Otto en Nijmegen

Anton Cruysheer en Bouke Jan van der Veen

De ambitie van graaf Willem II

Wie zich verdiept in de troonopvolging in het middeleeuwse Duitsland, ziet dat dit geen eenvoudige zaak was. Eerder een wespennest van tegengestelde belangen van graven en bisschoppen, de paus, geld, macht, omkoppingen, complotten, moordaanslagen en veldslagen. Toen op 17 juli 1245 keizer Frederik II – die in de paus niet zijn meerdere wilde erkennen – tijdens het Concilie van Lyon werd afgezet, ontbrandde er een strijd om de macht. De door de paus aangestelde tegenkoning Hendrik Raspe – de landgraaf van Thüringen – sneuvelde echter het jaar erop, waardoor snel weer een nieuwe opvolger moest worden gevonden. Pauselijke legaten reisden af naar vele landen in Europa en vroegen onder meer de koning van Noorwegen en de broer van de Engelse koning om zich kandidaat te stellen. De bovengenoemde omstandigheden waren zeer risicovol en kostten vooral veel geld voor het winnen van medestanders en huurlingen voor de strijd, dus logischerwijs haptten zij niet toe. Ook onder de hogere adel in Duitsland was weinig animo om het tegen keizer Frederik II op te nemen. De vraag werd ook gesteld aan graaf Otto II van Gelre en hertog Hendrik II van Brabant, maar ook zij weigerden. Hertog Hendrik wees wel naar zijn jonge neef graaf Willem II van Hol-

land en die durfde het wél aan. Eigenlijk was het een onbegonnen strijd, want de machtsbasis van Willem was smal en hij had nauwelijks kapitaal om het koningschap te veroveren. Bovendien zouden zijn vazallen in Holland, Zeeland en Friesland gaan muiten als hij de inkomsten uit deze gebieden zou aanwenden voor zijn persoonlijke ambities. Duitsland ten oosten van de Rijn was bijna volledig op de hand van de door de paus afgezette keizer en zijn zoon Roomskoning Konrad. In feite was Willem een tegenkoning zonder macht. Wel kon hij aanspraak maken op enige pauselijke subsidie en bezat hij nu enkele rijksgoederen die hij te gelde kon maken. Dit was hoognodig, want de steden stonden niet te springen om een machteloze tegenkoning binnen te laten en de adel in het Rijnland wilde alleen meewerken als zij hiervoor betaald werden. Willem II stond een lange strijd te wachten tegen verschillende steden, edelen, opstandige bisschoppen en niet te vergeten de afgezette keizer en diens zoon. Maar de eerste zorg was het verkrijgen van geld voor deze hoge ambities.

De strijd om Nijmegen

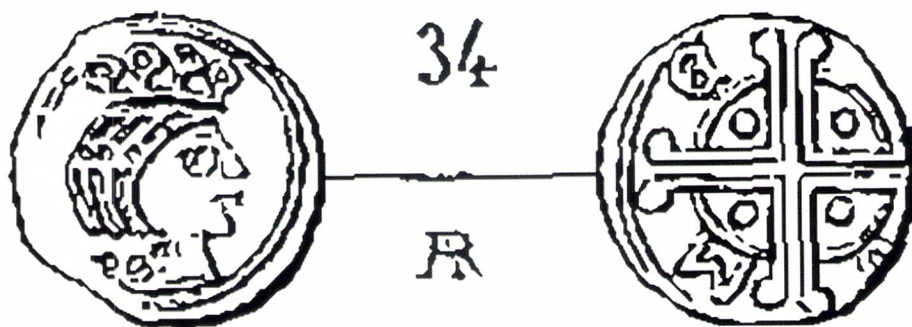
Een bedrag van 10.000 (later verhoogd naar 16.000) mark aan zilver kon Willem II lenen van zijn oom Otto II van Gelre met Nijmegen als

Afb. 1. Halve penning Otto II van Gelre. Bron: Teylers Museum, inv. TMNK 06000.

onderpand. Dit kon, omdat deze rijksstad onder het nieuwe gezag van Willem II stond. Waarschijnlijk werd het bedrag al door Otto II in het vooruitzicht gesteld toen zijn neef Willem zich kandidaat stelde voor het koningschap. Onder het domeingood viel ook de burch te Nijmegen met bijbehorende boerderijen, landerijen, bossen en de daar wonende vazallen en de aan de grond gebonden onderhorigen. De castelani (burchtmannen) van Het Valkhof zagen blijkbaar deze verpanding van het keizerlijk domeingood aan de graaf van Gelre niet zitten en bleven liever trouw aan de door de paus als afgezet verklaarde, maar nog altijd machtige keizer Frederik II. Hierdoor zag Willem zich genoodzaakt om 1.000 mark zilver die hij had ontvangen van de paus in te zetten om de

strijd te financieren tegen de burchtmannen. Op 8 oktober 1247 was de strijd voorbij en werd de overdracht aan Otto II bezegeld – vijf dagen nadat Willem II op 20-jarige leeftijd tot koning werd uitgeroepen. Voor Willem markeerde de verovering van de burch het begin van zijn lange strijd om het koningschap en er zouden meer steden volgen – waaronder Dortmund en Aken. Uiteindelijk trok Willem tegen alle verwachtingen in alle macht naar zich toe en stond hij op het punt om naar Rome af te reizen om daar door de paus tot keizer gekroond te worden. Op 28 januari 1256 ging hij echter op veldtocht tegen de West-Friezen, reed onvoorzichtig voor zijn troepen uit en zakte met zijn paard bij Hoogwoud door het ijs van het Berkmeer. De West-Friezen zagen hem in een

Afb. 2. Tekening van dezelfde halve penning. Bron: Roest 1891, blz. 376, pl. X, nr. 34.

Afb. 3. Halve penning Otto II van Gelre/Willem II van Holland (bron Heritage Auctions Europe, vh MPO).

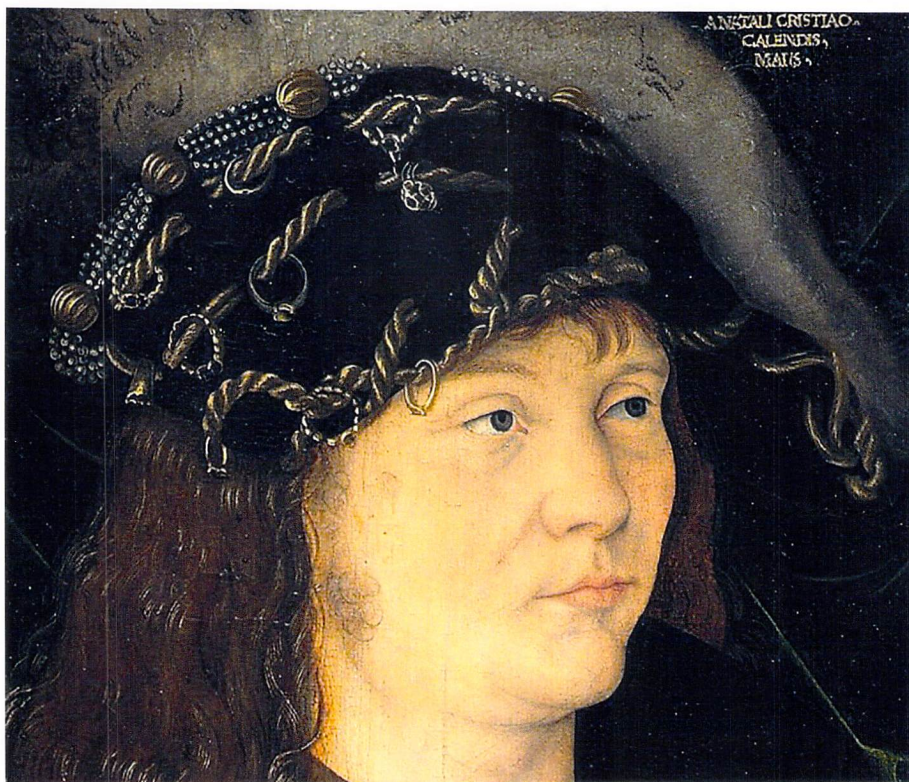
machteloze positie en sloegen op hem in. Toen ze doorhadden dat ze de koning zelf hadden gedood, werd Willem in allerijl begraven onder de haardplaat van een boerderij in Hoogwoud, om pas in 1282 door zijn zoon, graaf Floris V, te worden teruggevonden, waarop vervolgens uit wraak alsnog Hoogwoud werd geplunderd en de meeste inwoners omgebracht.

De kroon van Otto

In 1881 publiceerde Theodorus Marinus Roest – vanaf 1889 conservator van de Numismatische Collectie van Teylers Museum – een *halve* penning van Otto II van Gelre (zie afb. 2). Hij verwierf deze munt in juni 1886 voor f 8. Na zijn dood in 1898 is zijn hele collectie aan Teylers Museum gelegateerd. Het gaat om dezelfde munt die zich nu nog steeds bevindt in de collectie van Teylers Museum (afb. 1). De munt heeft een massa van 0,2471 gram en op de keerzijde is M-E zichtbaar, wat op de tekst COMES-graaf- zou kunnen wijzen. Een tweede munt (inv.nr. TMNK 06001) in de museumcollectie – 0,2230 gram en eveneens uit de collectie-Roest, in juli 1889 voor het vorstelijke bedrag van f 18 aangekocht – toont op de eveneens slechts deels leesbare keerzijde NI-M. Wanneer beide munten samen worden geïnterpreteerd staat er geen COMES,

maar NI-M-E-.. (van Nijmegen) op de keerzijde. Van de munten bestaat ook een (hele) penning met als voorzijde tekst xOTTOCOMES (graaf Otto) en op de keerzijde NI-ME-GI-VM (Nijmegen) of een variatie hierop. Eind 2020 werd bij het veilinghuis Heritage Auctions Europe (MPO) een derde halve penning aangeboden waarop het omschrift beter leesbaar is. De voorzijde is gelijk aan die van de penning, maar op de keerzijde blijkt N-V-M-E (van de muntplaats Nijmegen) retrograde te staan (tegen de klok in).

Eerdere auteurs hebben zich verbaasd over de kroon op het hoofd van graaf Otto II, hij had hier immers geen recht toe. Jos Benders noemt het een 'enigma' en geeft als mogelijke verklaring dat het koninklijke munthuis werd gesloten, dat van de graaf werd geopend en dat de gekroonde figuur de doorgaande relatie tussen Nijmegen en het Duitse Rijk symboliseert. Ook Paul van der Zee noemt de kroon een raadsel en verwijst aanvullend naar de hechte band tussen Willem II en Otto II en dat Willem aan Otto toestemming kan hebben gegeven voor het slaan van dit munttype. Beiden geven een datering tussen 1248-1256 (tot het overlijden van Willem II).

Afb. 4. Detail portret met gravenmuts van Hendrik V, graaf van Mecklenburg (1479-1552), toegeschreven aan Jacopo de' Barbari; olieverf op paneel, Mauritshuis Den Haag (bron Wikimedia Commons).

Het raadsel opgelost

Een nadere blik op de vreemde munt in combinatie met de context van zijn ontstaan lijkt het raadsel op te lossen. Wat allereerst opvalt is dat het niet zomaar een kroon is die is afgebeeld. Het is een extreem grote, opvallende kroon – veel groter dan op de eerdere munten van Nijmegen. Hier lijkt een bedoeling achter te schuilen: de kroon is een boodschap. In oktober 1247 waren de burchtmannen niet ingenomen met de komst van tegenkoning Willem en met Otto – als hun nieuwe landsheer. Ditzelfde gold voor de inwoners, die teleurgesteld leken te zijn dat zij nu geen keizer maar een graaf als landsheer hadden. Waarschijnlijk waren ze vooral bezorgd dat met de nieuwe situatie hun eerdere stedelijke rechten en vrijheden in gevaar waren en/of dat zij meer belasting zouden gaan betalen. De boodschap die de munt lijkt te willen vertellen is deze: alles

blijft bij hetzelfde, de stad blijft van de door de paus gesteunde koning onder het bestuur van graaf Otto. De conclusie moet zijn dat hier koning Willem II is afgebeeld, in combinatie met (het opschrift van) pandhouder en graaf Otto II als uitgevende instantie. Een extra bewijs hiervoor vormt het portret. Te zien is een portret met gravenmuts, bestaande uit waarschijnlijk dik gewikkeld gouddraad waaraan evenwijdig aan elkaar gouden ringen hangen. Een dergelijk portret kennen we bijvoorbeeld van een schilderij (afb. 4) van graaf Hendrik van Mecklenburg (1479-1552). Deze gravenmuts is kenmerkend voor het graafschap Holland en gebruikt op de munten van Dirk VII, Willem II, Floris IV en het vroege type van Floris V.

De doorslag geeft het gravenportret zelf, zoals we het kennen van de graven van Holland (en niet van de graven van Gelre). Op afb. 5 is een

Afb. 5. Penning Floris IV /Willem II van Holland (bron NNC, nr. MA-00093).

gravenportret te zien van Floris IV of Willem II (doorgemunt op naam van Floris IV) dat identiek is aan die van de munt-met-kroon (afb. 1). Willem II is op afb. 1 afgebeeld met een koningskroon bovenop zijn gravenmuts. In het echt zal deze combinatie niet zo zijn gedragen, maar deze absurde voorstelling moest waarschijnlijk duidelijk maken (en geruststellen) dat de Hollandse graaf nu koning was en de bovengliggende landsheer van de Nijmegenaren.

Tot slot

De munt werd dus wel geslagen onder Otto, hetgeen ook blijkt uit zijn naam op de munt. De datering kan niets anders zijn dan 1247 (oktober-december) en eventueel nog in 1248. Daarna lijkt niet waarschijnlijk, want daar was toen geen aanleiding meer voor. Er bestaat overigens nog een ander Nijmeegs munttype met daarop de naam van Willem II, maar deze blijkt uit recent onderzoek niet te Nijmegen geslagen (Cruysheer 2021, in prep.). De korte productietijd van het munttype met de opvallende kroon blijkt ook uit de zeldzaamheid van deze munten. Interessant is ook het dubbellang kruis op de keerzijde. Dit was fonkelnieuw, want dit kruis werd in 1247 geïntroduceerd onder de Engelse koning Henry III. Het kruistype op de samengestelde munt van Willem II en Otto II is

hiermee ook het oudste van het huidige Nederland. Misschien was het gebruik hiervan ook wel opzet: een nieuwe tijd was aangebroken. Zoals hierboven beschreven verliep het koningschap van Willem II moeizaam, maar was hij zeer succesvol. Door zijn onverwachte, ongelukkige en onnodige dood was zijn koningschap ook kort. Nijmegen bleef zich nog lang beroepen op zijn status van Rijksstad, maar omdat de pandsom nooit is ingelost, is Nijmegen Gelders gebleven. ■

Met dank aan Jan Pelsdonk van Teylers Museum.

Bronnen

https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/Verpanding_van_Nijmegen # Benders, J., (2000) Dating the deniers of Gerard IV and Otto II of Gelre, in: *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, nr. 50, 120-121, type IV. # Cruysheer, A., (2015) De gravenmuts blijkt een ringenmuts, in: *De Beeldenaar*, nr. 1, 39-40. # Grolle, J.J., (2000) *De Muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam), typen 7, 9, 10 en 11. # Jong, H. 't (2018) *De dageraad van Holland. De geschiedenis van het graafschap 1100-1300* (Utrecht), 228-235. # Roest, Th.M., (1891) Essai de classification des monnaies du comté puis Duché de Gueldre, in: *Revue Belge de numismatique* (Bruxelles), 376, pl. X, nr. 34. # Zee, P. Van der, (2013) *Munten Catalogus Nijmegen* (Nijmegen), 31-32